

COTOREA GERONTIUS

ÉS AZ ERDÉLYI ROMÁN NEMZETI ÖNTUDAT ÉBREDÉSE

ALIG VAN ANNÁL ZAVAROSABB KÉRDÉS, mint az, hogy mit lehet és mit kell nemzeti öntudat alatt érteni. Nemzet és nemzetiség, nép és népiség, politikai különállás és alárendeltség, állam, terület, társadalom, műveltség, vallás – mindez szervesen hozzákapcsolódik; nem csoda, ha az avatatlan eltéved ebben az alig járható sűrű bozótban. Minthogy életének folytatása és hivatásának követése multban, jelenben, jövőben kikerülhetetlenül! összekapcsolja a magyarságot más népekkel, és pedig mind a magyar állam területén élőkkel, mind a szomszédban tanyázókkal, a világban való szerves elhelyezkedésünk, mozgási biztonságunk elnyerése ügyének nem sok dologgal lehet többet szolgálni, mint azzal, ha akár a legcsekélyebb adalékkal is hozzájárulunk a nemzetiségi szövevény legombojlyításához. Legelső tennivaló pedig a fogalmi zűrzavar eloszlátása, amit nem old meg semmiféle elvont spekuláció vagy látszatra logikus gondolatéptmény, ha hiányzik alóla a történeti indukció biztos talaja.

E sorok írója távolról sem igényli magának a fogalmi zűrzavar eloszlátásának végrehajtását, erre a ma élők és a rég elhunytak közül nálánál hívatottabbak vállalkoztak. Csak arra akar rámutatni, hogy nemzetközi viszonylatban is kiváló, sok szempontból páratlan értékű nemzetiségi gondolkodásunk fejlődése megakadt. Főoka ennek éppen az eddig feltárt ismeretanyag szűk voltában rejlik, az indukció elégtelenségében, miáltal a jelenségek összefüggése és egyetemes megjelenése sokszor hamis és csak testetlen forma. Nagyrészt ez az oka a fogalmi zűrzavarnak is. Időbeni egymásutánban lebonyolódó folyamatot a maga szerves összefüggésében csak úgy lehet a valóság tiszteletbentartásával megismerni, ha kezdeteitől fogva vizsgáljuk meg. A magyarországi nemzetiségek mibenléte mindenek előtt azért homályos előttünk (még akkor is, ha sokan ennek ellenkezőjéről vannak meggyőződve), mert nem ismerjük vagy hibásan és hiányosan ismerjük öntudatosodásuk kezdeteit. A közkezen forgó ismeretanyag – egészen határozottan állíthatjuk – elégtelen ennek a döntő fontosságú kérdésnek a tisztázására. Az öntudatosodás kellő ismerete a legnagyobb segítség a tájékozódásra a fogalmi zűrzavarban. Nemzetiségtörténeti kutatómunkánknak ezek szerint legelsőbbrendű feladata a nemzetiségi öntudat felébredésének és kifejlődésének tisztázása vagy ha úgy tesszük: a modern nacionalizmus kérdésének feldolgozása.

Nincsen azonos nacionalizmus kettő sem a föld kerekén. A szellemi és anyagi tényezők át- meg átszövődött hálózata minden nacionalizmust egyedde, fejlődését egyedi folyamattá determinálja. Bár hasonló összefüggések létrehozhatnak hasonló, – de sohasem azonos – képződményeket, egyikről a másokra általánosítani végzetes tévedés volna. Minden hazai nemzetiségünk öntudatosodásának más és más a talaja, más csirából fejlődik ki a palántája, más és más

környezeti viszonyok hatnak fejlődésére. Mindeniknek valamilyen, a ma uralkodó nemzetiségitől többé-kevésbé különböző öntudati egység, közösség az alapja, az előzménye, a kiindulópontja, igen sok részben a meghatározója. A nemzeti öntudatosodás kérdése előtt tehát az általánosabb közösségi öntudat kérdése jár.

AZ ERDÉLYI ROMÁN nemzetiségi öntudat felébredésének folyamatáról mind a magyar, mind a román közvéleménynek (a tudományosnak is) elég hiányos elképzelései vannak. Mindkettő általánosságokban fejezi ki magát és a kezdetek időbeli elképzelése körül tele van tévedéssel. Mellőzve ezalkalommal a részleteket, csak néhány lényegesebb mozzanatra mutatok rá ezzel kapcsolatban. Például a közhit a román nemzetiségi mozgalom eredőjében a dáko-román kontinuitás kérdését keresi. A valóság az, hogy volt már román nemzetiségi jellegű törekvés a dáko-román gondolat első erdélyi román kifejezése előtt is, mégpedig a vallási unió megvalósításának pillanatától kezdve, I. Lipót császár politikai ígéreteinek következtében. A kontinuitás és a román eredettudat csak egy emberöltővel később, Klein Ince püspök működése révén kapcsolódik bele a már élő mozgalomba és válik – nem most, hanem egy újabb nemzedék felléptével – az erdélyi román közösségi tudat központi magjává és a jövőre nézve meghatározójává. Az úgynevezett erdélyi triász tehát, az eddigi nézettől eltérőleg, a nemzetiségi öntudatosodás folyamatában sok szempontból inkább befejezés, mint kezdet. Klein Ince működése úgyszintén elveszti kezdeményező szerepét, ha meggondoljuk, hogy – a dáko-román elmélet bekapcsolásán kívül – egész életpályája a legokoszerűbb következménye annak a császári diplomának, amelyet II. Diploma Leopoldinum néven ismerünk és amelyet I. Lipót 1701-ben az uniós mozgalom alapvetésének szánt. Ez a diploma meghatározta az egész XVIII. századi román nemzetiségi fejlődést el egészen a *Supplex Libellus Valachorum*-ig (1791), mely hivatkozik is rá.

Az unió révén a katolikus iskolák művelődési kisugárzása is korábban hatott nemzetiségi irányban, mint ahogyan ezt eddig elképzeltük. *Nem Róma iskolái és antik környezete keltették fel a fiatal román papjelöltek latinságélményét, hanem Erdély és Magyarország közép- és főiskolái Kolozsvárt, Gyulafehérvárt, Szebenben, Brassóban, Besztercén és különösen Nagyszombatban. Nem az itáliai, hanem a magyarhoni műveltség volt az ösztönző, bár ezt a felismerést román részről kelleltenül veszik tudomásul.* A latinságélmény első erdélyi román kifejezői előbb erdélyi iskolákban, majd Nagyszombatban tanultak, mint maga Klein Ince és Cotorea Gerontius, akivel ez a cikk elsősorban foglalkozik. A nemzetiségi fejlődés legdöntőbb mozzanatai, mint az iskolák alapítása, nyomda felállítása, papi szeminárium létesítése, római alumnusok kiküldése és annyi más fontos tényező nem belső kezdeménye volt az erdélyi románságnak: mindez kívülről, a katolikus egyháztól, a kormányzattól, a rendektől rászabott feladat volt, aminek elvégzése természetesen mit sem von le a megvalósítást végrehajtó buzgó román püspökök érdeméből. Szükséges volna már egyszer részletesen ki-

mutatni az unió jelentőségét is a román nemzetiségi öntudatosodás folyamatában.

Cotorea szerepe éppen azért érdekes és tanulságos, mert az uniónak eddig ismeretlen öntudatosító hatását hozza napvilágra. Az uniót, vagyis a keleti hitű románok csatlakozását a római katolikus egyházhoz 1700 körül, szerzői nem csak vallásos célok szolgálatára hívták étetre, céljuk legalábbis akkora mértékben politikai volt. A románságot csak eszközül akarták felhasználni a katolicizmus diadalra juttatására Erdélyben és kizárólag vallási szerepet szántak neki az unióban, észre sem véve, hogy a román papság nem vallási, hanem kifejezetten világi célt: *politikai és társadalmi emelkedést igyekezett csatlakozásával elérni*. Az uniónak ebben a nemzedékben (1700 körül) nem volt talán egyetlen meggyőződéses híve sem, ilyeneket csak később, egy jó emberöltő után neveltek a katolikus iskolák. Egy szál magában áll kivételként Pataki János püspök († 1727), aki annyira katolikus, hogy unitus püspöksége érdekében már a latin ritusról kénytelen visszatérni a görög ritusra. Még utódja, Klein Ince is társtalan a katolikus meggyőződésben, de ő már csak feltételesen ragaszkodik az unióhoz: a hozzákapcsolódó politikai ígéretek teljesítése esetén. Csak körülményei akadályozták meg ingatag és feltételes magatartásának tisztázásában – az unió rovására. De minthogy az unió volt az egyetlen út a felemelkedésre, Klein az unió szellemében neveltetett néhány tehetségesebbnek mutatkozó ifjút Erdélyben, majd Nagyszombatban és a balázsfalvi uradalom 1736-i alapítólevelének előírása értelmében három alumnust küldött Rómába a Congregatio de Propaganda Fide kollégiumába. Ezekből az ifjakkból vált az első meggyőződéssel katolikus román nemzedék, helyesebben réteg, mely azonban műveltsége révén igen fontos szerepet kapott az erdélyi románság életében és így az unió sorsára is döntőleg tudott hatni.

Az első római alumnusok közül kettő: Aron Péter Pál (1752–1764) és Major (helyesebben Majer) Gergely (1772–1782) püspök lett, de a harmadik: Kallyáni (Caliani) Szilveszter is volt püspökjelölt (1764). Aron 1743-ban, Klein püspöklésének utolsó előtti évében tér vissza Rómából és azonnal a püspök legbizalmasabb közelségében kap helyet, Klein bukása után pedig hamarosan elnyeri a vikáriusi méltóságot az egész erdélyi román unitus egyházmegye felett. Major és Kallyáni 1747-ben toppannak be tanulmányaik végétével Balázsfalvára. Velük együtt érkezik vissza Bécsből a máramarosi származású Rednik Atanáz, aki Aron utódja lesz a püspöki méltóságban (1764–1772). Mindhárman nemes emberek. Ennek a nemzedéknek – mely II. József koráig döntő szerepet vitt az unitus egyházban – volt tagja Cotorea (Kotore, Cothorius) Gerontius.¹ Ő is éppen 1747-ben tért vissza Erdélybe, miután Klein Ince pártfogoltjaként Nagyszombatban végzett teológiai tanulmányokat. Megjegyzendő, hogy a római alumnusok szellemisége már az erdélyi iskolákban kialakult és nem tudunk semmi nemzetiségi szempontból

¹ Ő maga 1759-ben így írta nevét: P. Gerontius Cothore ord. D. B. M. Religiosus et Vicarius generalis, de nem egyszer írta így is: Kotore.

lényegesebb élményről, ami az örök városban érte volna őket, inkább katolikus öntudatuk izmosodott a világ katolikusságának központjában. A latinságtudat két korai román kifejezője: Klein Ince (1735) és Cotorea Gerontius (1746) nem Rómában, hanem Nagyszombatban tanult.

COTOREA FIATALKORÁRÓL nem sokat tudunk. Alsófehér megyében, Táté (Totoiu) községben született² valószínűleg nemes családból. Gerontius Kolozsvárott a jezsuiták gimnáziumában végezte tanulmányai javát, előtte pedig mindenbizonnyal a szülőfalujától csak 6 kilométernyi távolságra fekvő Gyulafehérváron. Még Klein püspök idejében, 1738-ban Munkácsra került bazilita novíciusnak, majd Nagyszombatba, ahonnan tanulmányai bevégeztével 1747-ben érkezett vissza Balázsfalvára.³ Itt a Szentháromságról elnevezett bazilita kolostorban mint archimandrita működött és igen jó viszonyban élt Aron vikáriussal, úgy, hogy amikor ez a lemondott Klein helyén püspök lett, 1754 november 13-án⁴ Cotoreát nevezte ki vikáriusnak. Ebben a minőségében erős unitus meggyőződésről és kellő erélyről tett tanuságot az ecsellői Popa Ioan ortodox agitációja ellen Aron püspök helyett tett vizitációja alkalmával.⁵ Mikor Aron 1754-ben megnyitja a balázsfalvi iskolákat és ezzel új korszak kezdődik az erdélyi románság történetében, Cotoreára és társaira háramlik a tanítási feladata. Ő a bazilita kolostor gazdasági vezetője, Rednikkel együtt az ifjúság lelki gondozója és amellet a papvizsgálóbizottság elnöke.⁶ Cotorea volt az Aron idejében kissé rendszeresebben megszervezett levéltár őre is.⁷ Aron 1763-ban Cotorea helyett Redniket tette meg vikáriusának, s mikor ez Aron hamarosan bekövetkezett halála után püspökké lett, a rossz viszony közöttük annyira elfajult, hogy Rednik a szintén ellenszegülő Majorral és Kallyánival együtt őt is eltávolította Balázsfalváról. Egy tanulatlan egumen rendelkezése alatt Strâmba kolostorában⁸ jelölt ki neki kényszerlakhelyet, majd a következő évben⁹ Szamosújvárra helyezte, ahol akkor csekélyszámú és szervezetlen román elem élt, melynek még temploma sem volt. Cotorea buzgólkodása telket szerzett egy unitus templom számára, felépítésére pedig Mária Teréziától 2.000 forintot eszközölt ki.¹⁰ Rednik halála után Major Gergely

² Klein Sámuel egyháztörténelme T. Cipariu közlésében: *Acte și fragmente*. Blasiu, 1855. 101. Születését Bunea kellő indokolás nélkül 1720-ra teszi. (*Enciclopedia Română*. Sibiu, 1900. II. 27.)

³ Erd. Kanc. 525:1757. Vö. még: A. Bunea: *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici, sau istoria Românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaș, 1902. 278. Iorga tévesen azt írja róla, mintha Maiorral és Kallyánival együtt Rómában tanult volna: *Sate și preoți*. Buc. 1902. 244. I. 2. j.

⁴ Bunea: i. m. 34.; Cipariu: 106.

⁵ Erről szóló jelentését ld. Buneánál: i. m. 437–45. (1759). Vö. S. Dragomir: *Istoria desrobirei religioase a Românilor ardeleni*. II. Sibiu, 1930. 40, 94.

⁶ Bunea: i. m. 280–1, 284, 279.

⁷ Erd. Kanc. 297:1757. *Foi'a besericésca și scolastica*. I. 1888. 246.

⁸ A szolnok-dobokai Füzes község közelében, az Almás völgyében.

⁹ I. Hodorean: *Beserica gr-cat. din Gherla și parochii ei*. Gherla, 1900. 11.

¹⁰ Cipariu (Klein S.): i. m. 119, 121. A templom csak 1777–78-ban, Cotorea távozása után készült el. Hodorean: i. m. 15.

püspök 1772-ben kieszközölte a kormánynál Cotorea és Kallyáni rehabilitálását, akik ilyenformán újra elfoglalhatták régebbi állásukat a balázsfalvi Szentháromság kolostorban.¹¹ További sorsáról alig tudunk valamit, de minthogy Balázsfalva további életében társaihoz képest kiváló műveltsége és írói készsége ellenére semmi szerepet nem játszik, arra következtethetünk, hogy nem sokáig élhetett még.¹² Balázsfalva már alig nélkülözötte, mert akkorára egy újabb tanárnemzedék nőtt fel a Cotoreáé mellé (Aron Jakab, Neagoe László stb.).

Cotorea nemzedékének tagjai – Aront leszámítva – nem voltak író-emberek, aminthogy eredeti erdélyi román irodalom ekkor még nincs. Annál érdekesebb jelenség, hogy az Aron püspök alatt megjelent *Floarea adevărului* című, 1750-ben készült mű¹³ az egész nemzedék: Aron, Cotorea, Kallyáni, Major és Rednik közös műve volt. Szimbolikus jelentőségű esemény ez, az unió lelki győzelmét jelképezi az erdélyi románság életében. Bunea szerint eredeti, nem fordított vagy kivonatolt könyv, tárgya az unió alapját képező négy dogmatikai pont igazolása, éspedig kizárólag a keleti egyházi irodalomból vett érvek és irodalom alapján, hogy az ortodoxok előtt nagyobb hitele legyen.¹⁴ A katolicizmus ezzel a megnyilvánulással véglegesen belegyökerezett a románság lelkébe. Ez a körülmény nem minden jelentőség nélkül való a román nemzetiségi öntudat megerősödésének folyamatában sem. Az unicus klérus legműveltebb része ezután már nem csak külső előnyszerzésből, hanem legbenső meggyőződése szerint is katolikussá vált. Cotorea példájából értjük meg, hogy ebben népi öntudatuknak is lényeges szerepe volt.

Még nagyszombati alumnus korában írt egy nyomtatásban soha meg nem jelent terjedelmes kéziratot, tárgya a görögök schismájának története. Egy másik munkája rokontárgyú és – akár csak a *Floarea adevărului* – az unió négy dogmatikai pontjának igazolásával foglalkozik (*Despre articușurile cele de price*) hasonlóképpen 1746-ban és az elsőnek mintegy függeléke. Minthogy a Balázsfalván található kézírathoz nem volt módom hozzájutni, csak azokra a részletekre szorítkozom vizsgálatomban, amelyeket Bunea Ágoston idézett könyvében közöl belőlük.

A *Despre articușurile cele de price* bevezetésében írja Cotorea ezeket a figyelemreméltó sorokat: „Miután Isten segítségével elég sok fáradtsággal, még nagyszombati tanulmányaim alatt, sok mun-

¹¹ *Erd. Kanc.* 1531:1722 és *Enciclopedia Română* II. 27.

¹² Utoljára 1775 nov. 15-én találkozunk nevével. *Erd. Kanc.* 164:1776.

¹³ *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște.* 1. kiad. Balázsfalva, 1750 (BRV II. 276. sz. 113. l.), 2. kiad. uo. 1816. (BRV III. 906. sz. 142–6. l.). Az 1. kiadás azonban valószínűleg csak 1753-ban került ki a nyomdából. (Bunea 368.). Aron 1752–54 közt Bécsben latinra is lefordította és ugyanott *Flosculus veritatis* címen kiadta; ennek van egy második római kiadása is 1862-ből. (Bunea 369.).

¹⁴ A lennebb elmondandókból ki fog azonban tűnni, hogy a keleti egyházi irodalom felhasználása a római katolicizmus görög missziójában bevett, közönségesen használt fegyver. A *Floarea adevărului* közelebbi kritikai vizsgálata minden bizonynal kiderítené a római katolikus forrásokat, amelyek között Peichich később tárgyalandó művei kétségtelenül helyet foglalnak.

kától és tanulmánytól elborítva, befejeztem a görögök szakadárságának történetét; népemnek (niamul meu) – mely éppen abban az időben, az Úr 1745. esztendejében szakadt el az egyház fejétől – minél inkább való megjavítására elhatároztam magamat arra, hogy külön is (de chilin) írjak a négy vitás cikkről, éspedig a Szentléleknek a Fiútól is való származásáról, a szent áldozás anyagáról, a tisztítóútról és az egyház fejről, vagyis a pápa dicsőségéről.”¹⁵

A „neam” szó a román nemzetfogalom leghűbb kifejezője, sokkal hűbb, mint a „națiune”, vagy a „popor”. A románság fogalma Erdélyben egészen Klein Ince idejéig egyértelmű volt a görög valláshoz tartozással, tehát egy olyan közösséghez való tartozással, amely a románul beszélők határán messze túlterjedt, s a Balkánnal és az orosz tömbbel együtt egy valóságos keleteurópai ortodox internacionálét jelentett. A vallási unió ebből a közösségből hasított ki az erdélyi románság unitus részét és kapcsolta be az európai latin kultúra vérkeringésébe. Cotoreanál a „neam” szintén vallási közösséget jelent. Sajnálkozását fejezi ki afelett, hogy ez a közösség a Visarion mozgalma következtében jórészt elszakadt az egyház igazi fejétől, a pápától. A vallási buzgalom, az erdélyi katolikus iskolákban megszilárdult katolikus öntudat nyilatkozik meg benne, ami a nagyszombati tudós és művelt, katolikus erőt sugárzó környezetben csak fokozódhatott, – ez készteti arra, hogy fáradságot nem kímélve, előírt kötelességén felüli munkával terhelje magát és foglalkozzék annak a vallásnak a történetével, amelyből vélekedése szerint ő maga és népe is kiszakadtak, s amely vallás követői ma Istennek nem tetsző szakadárságban tengődnek.

Mindez nemzetiségi szempontból nem sok érdeket jelentene, ha nem tudnók, hogy Cotorea a „neam” alatt a vallási közösségen túl egyebet is értett. A görög schisma történetéről írt könyve befejező részéből tanulságosan megérthetjük, hogy az unitus (katolikus) öntudat és a latinságélmény szintézise miként történt meg és milyen termékenyen hatott egy korabeli tanult román ifjú lelkére. „És megértem – írja Cotorea –, hogy nem volna rá okunk (n’am avia ocă) elválni a római egyháztól (dela Bisiareca Râmului), mertmi is a rómaiak igazi vére vagyunk, minthogy őseinket állítólag Traján császár idejében onnan küldték ezekre a részekre” – és még ezt is hozzáfűzi: – „a görögök sem bűnhődtek meg másért, csak mert hogy elszakadtak a római egyháztól.”

A VALLÁSI KÖZÖSSÉG ÉS A NEMZETI KÖZÖSSÉG egysége Cotorea tudatában akkor merül föl, amikor Gennadius Scholarius konstantinápolyi pátriárka nyomán elmondja, hogy miként jósolta meg V. Miklós pápa a görögök lemészárlását, ha nem térnek vissza a katolikus egyházba. „Három évet fogok várni, taláncsak megtértek; de ha nem, le fognak benneteket vágni, hogy ne tegyétek terméketlenné és pusztává a földet.”¹⁶ Ezt a könyvet (Gennadius)

¹⁵ Bunea: 371.

¹⁶ Ezt a részletet Krisztusnak a terméketlen fügefáról mondott példabeszéde ihlette: *Lukács ev.* 13:7.

1451-ben írta; és az Úr 1453-ik esztendejében elfoglalták Konstantinápolyt.” Az igaz egyháztól való elszakadás ezek szerint a népek pusztulására és végromlására vezet. „Emlékeztek meg róla testvéreim – folytatta Gennadius tolmácsolását Cotorea – milyen és mekkora volt a mi népünk (niamul nostru), valaha bölcs, híres, vitéz, értelmes (cu minte bună), erős volt és hogy hajtotta maga alá az egész földet. Ezen kívül minden más népet felülmúlt szentségben és jótéteményekben. A böjtöt, a virrasztást, az imádságot, az isteni dolgokat, egyszóval az összes jócselekedeteket úgy szívta magába, mint valami szívacs. Most azonban, óh szégyen, mindez eltűnt. Konstantinápoly elesett... Ha azt fogjátok mondani, hogy mindezek a mi bűneink miatt történtek volna, nincs igazatok; mert nem káromoljuk mi Istent jobban a mi cselekedeteinkkel, mint más keresztyén népek. Mert vannak más vétkes népek is, amelyek nem bűnhődnek meg, mint a mi szerencsétlen és megfenyített népünk és így tovább (iproci). Más okát ennek a büntetésnek nem találok, mint a szakadárságot és a római egyház iránti engedelmesség megszakítását.”

Amit Gennadius a görög nép multjáról és jelenéről mond, az valósággal párhuzamként kínálkozik Cotorea számára, aki nem is habozik a tanulságot a román nép számára levonni. „Ime, ezért bűnhődött meg a görögök híres népe. De a mi népünk sem esett másért a pogányok rabságába, óh fájdalom, hanem csak azért az elszakadásért! Valaha a román nép (niamul rumânesc) is híres és magasztalt nép volt; most azonban hír nélkül valón és mindenkitől ócsároltan hever. Valaha vitéz és a háborúban hatalmas volt; most azonban erőtlen és gyávább, mint más népek. Valaha bölcs volt; és most a tudatlanság felhője veszi körül. Tisztelt volt, most pedig mindenki megveti. Valaha Erdélynek is parancsolt; most azonban még saját országának sem (nici țării sale). Valaha más népek szolgáltak neki, most azok gúnyának tárgya. Régebben bővelkedett jótéteményekben; most gonosz cselekedetekben gazdag. Régebben csoda volt, ha valakit karóba húzva láttak; most azonban az összes akasztófákat és karókat csak ők őrzik. Ime, ide jutott a román nép is mostanáig; de a jövőben még sok más is fog vele történni, ha nem hagyja magát a bölcsőbbektől vezetetni; mint a zsidók, kik hitelenségük miatt az ígéret földjének küszöbén vesztek el a pusztában: nem fogja meglátni az ígéret földjét, vagyis a mennyek birodalmát. Arra vigyázz, óh valaha híres nép, nehogy valamiképpen megcsaljanak tégedet a görögök álnokságai (alniciile), akik kívülről báránybőrbe öltözve jönnek hozzád, pedig belülről telhetetlen farkasok; nehogy a földi birodalommal együtt más büntetések után, amelyek a nyakadon vannak, elveszítsed a mennyei birodalmat is, amelyet minden kétség nélkül elérhetsz, mihelyt ismét egyesülsz az egyház fejével, akitől a görögök csalárdsága által elszakadtál.”¹⁷

Az erdélyi román nemzetiség XVIII. századi kérdéseinek valószínűsítő kis seregszemléje ez az írás. Közvetlen leszármazás-hite a ró-

¹⁷ Bunea: 371–3.

maiaktól, a Trajanustól való betelepítés motivumai szilárd meggyőződésként jelentkeznek itten. *Figyelemreméltó a római nép és a római egyház naiv azonosítása, ami – ha általános – igen fontos tényezője lehetett a művelt románok megbarátkozásának az unióval. Ez utóbbi nem mint vallásváltoztatás, hanem mint az ősi valláshoz való visszatérés szerepel.* Ez a visszatérési motívum később, Klein Sámuelnél, Sinkainál és Majornál már közönségesen vallott vélemény. Alapja az a katolikus nézet, mely az egész görög egyházat szakadárként, az egyetlen egyetemes római egyház disszidenseként bírálja el. A visszatérés gondolata megkönnyítette a Nyugat és Kelet közt tátongó hatalmas szakadék áthidalását, és igen termékeny ösztönzésnek bizonyult a román történelmi tudat megerősítésére. A származás rómaisága és a hit rómaisága így egyszerre latba vetve kölesönösen izmosították a Traján-mitosszal a katolikus iskolákban nevelkedett román ifjak latin önértetét. Mi sem lehetett megdöbentőbb Cotorea és a hozzá hasonló ifjak számára, mint a kiáltó ellentét a letűnt római ősök páratlan hatalma és ragyogása és a román utódok elesettsége és műveletlensége közt. Erre valami magyarázatot kellett keresni. Cotorea meg is találta a görög nép példájában. A görög és a román nép nyomorúságának oka: a *schisma*, a római egyháztól való elszakadás. A megoldás is kínálkozik: *visszatérni az anyaegyházba*, amíg a kegyelmi idő tart.

Cotorea megfesti a román nép eszményi képét, hozzá a vonásokat és a színeket a római néptől kölcsönzi. Azt az ideális nemzetiséget, amelyet minden nemzet megalkot magának, hogy hatalmas voltában büszkesége, gyengeségében reménysége és vigasza legyen. Az „*illustratio nationis*” azonban csak nemeslevél, csak jogcím a szebb és dicsőbb jövőre, a jelen satnya, szomorú jelenségét nem tudja teljesen eltüntetni szem elől. Ezért Cotorea nem ábrázolja a korabeli román nép nyomorúságos helyzetét is, amelyből csak az unió, a római hithez való visszatérés és a tanultakra, az értelmiségre való hallgatás által emelkedhetik fel újra. Nagyon érdekes, hogy – miként a XVII. és XVIII. századi román fejedelemségekbeli krónikások – Cotorea is tisztában van az egyetemes románság népi egységével, vagyis jól tudja, hogy a Kárpátoknak mind a két lejtőjén lagnak románok és persze mind Traján korabeli gyarmatosok unokáinak tekinti őket. Ez a tudat még nem nemzeti, csupán népi öntudat, a felismerés távol áll minden politikai elképzeléstől és tervezetéstől. Mint a legkiválóbb román közíró, Cantemir Demeter moldvai fejedelem, aki megállapította, hogy Erdélyt a magyarok a honfoglaláskor meghódították, azóta az övék és ezen semmi változtatni valót nem talált,¹⁸ úgy Cotorea is nyugodtan elmondja, hogy valamikor Erdély is román uralom alatt volt, ma azonban még a saját országának sem parancsol. A „saját országa” nyilván Havasalja, (mely ebben az időben éppen a görögök uralma alatt nyög, Cotorea pedig éppen a görögök álnokságától félti a román

¹⁸ *Hronicul vechimei a Romano Moldovlahilor. Operele Principelui Dimitrie Cantemir publicate de Academia Română.* VIII. (Gr. Tocilescu) Buc. 1901. 356.

népet) ennek a fejedelemségnek a neve: Țara Românească (Román Föld, Román Ország) kelti fel benne az elgondolást, hogy a románoknak ez az igazi, ez a saját országuk. Hegyeken túl és innen, a román nemzeti gondolkodás ekkor még legtávolabb áll területi igények megfogalmazásától, vagy erdélyi viszonylatban az államiság vagy akár csak valamilyen autonómia követelésétől. A népi egység tudata még nem idézi elő a politikai és területi egység kívánását, ez csak a racionalista álmegyeszme diadalrajutása és a francia forradalmi szabadságeszme megtermékenyítő munkája után későn, csak a XIX. században jelentkezik. Az állameszmét az egyháznak határoktól független szellemi egysége és összefogó ereje pótolta. Mi sem jellemzőbb Cotorea és kortársainak gondolkodására, hogy igénye nem a földi birodalom álmképének, hanem a mennyei birodalomnak, az örök üdvösségnek az elérése. Bár a földi birodalom: Dáko-Románia gondolatának összes premisszái ott lappanganak tudatának küszöbe alatt, a következmények levonásának még nincs itt az ideje és a lehetősége. Megfigyelhetjük Cotorea tanuságában azt a román kevesebbrendűségi érzetet is, amely még a XIX. század elején is egyik folyton visszatérő motívuma a román nemzetiségi írásoknak Erdélyben és amely mintegy rákényszerítette a románokat arra, hogy a római származás megfényesítő mítoszába meneküljenek.

COTOREA NAGY KÉZIRATOS MUNKÁJÁNAK a balázsfalvi központi könyvtár kéziratárában csak a második fele őriződött meg,¹⁹ Klein Sámueltól tudjuk azonban, hogy szövegének alapja a híres francia jezsuita, Louis Maimbourg *Histoire du Schisme des Grecs*²⁰ című kétkötetes, sok kiadást megért műve.²¹ Bizonyosan mély hatást tettek a fordítóra és részben átdolgozóra Maimbourgnak ilyenféle kategorikus kijelentései, mint: „Miként csak egy Isten, egy Jézus Krisztus és egy hit van, úgy csak egyetlen egyetemes és katolikus egyház van, melyet a föld minden részén lakó hívek alkotnak, különböző pásztorok alatt és mégis tökéletesen egyesítve vannak egyet-

¹⁹ 921. sz. kézirat, a régi beosztás szerint. (Bunea: 371.). A kéziratár újjárendezése óta a románnyelvű kéziratok közt a 90. rendszámot viseli. St. Manciulea: *Biblioteca Centrală, din Blaj. Indicele manuscriselor*. Blaj, 1939. Manciulea katalogusa nem tartalmazza azt a kéziratot, amelyről Bunea (373.) és Iorga (*Ist. bis. rom.* 2. II. 204.) *Cartea de religie și obiceiurile Turcilor* címen emlékezik meg. Iorga felteszi (*Ist. lit. rom. sec. XVIII.*¹ II. 409.), hogy azonos az 1815-i budai román naptárban (Calendariu) megjelent hasonló tartalmu írással. (*Niște spuneri despre credința Turcilor și despre Învățătura prorocului lor Mahomet*. BRV. III. 870. sz. 115. l.). Cotorea más kiadott és kiadatlan műveire nézve ld.: Cipariu: *Acte și fragmente*. 121.; Bunea: i. m. 373.; Iorga: i. m.-i és BRV. II. 318. sz. 149. l.

²⁰ Paris, 1682 (Dernière édition). Első kiadása 1677-ből való (Sommervogel: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. V. 349. Maimbourg a maga korában erősen olvasott históriákat írt különböző vallásokról és szektákról, amelyek azonban a lendületes és virágos stíluson kívül más érénnyel alig rendelkeztek. Egy bírálója 1721-ben így jellemezte: „Peu d'étoffe, beaucoup de broderie.”) Sommervogel V. 343. kk. és Michaud: *Biographie universelle ancienne et moderne*. XXVI. 130–1.

²¹ Cipariu: I. m. 121. Itt a cím hű fordításban található: *Istoria schismei Grecilor*. Klein Sámuel nyilván ismerte a kéziratot.

len látható, minden más felett álló fő által, aki mindig Szent Péter törvényes utódja.²² A Visarion-féle mozgalom nyomában támadt zavargások és az unitusok sanyargatásai juthattak eszébe (talán a lefordítás ötletét is adhatták) az efféle megállapítások: „Az összes ellenségek közül, amelyekből egy nagy királyságban félni kell, a legfélelmetesebb a schisma, úgy, ahogyan ebben a Történetben megjelenik, amelyből meg lehet látni, hogy mennyi zavargás és szerencsétlenség által végülis romba döntötte Nagy Konstantin birodalmát.”²³ Az utolsó görög császár halálát így írja le: „így halt meg XV. Konstantin, az utolsó görög császár, nevéhez méltó hősként védelmezve ezt a fényes várost, amelyet az első a Konstantinok közül azért épített meg, hogy a második Róma legyen és amelyről Isten elhatározta, hogy kiszolgáltatja a hitetleneknek, hogy megbüntesse makacs lázadásáért a régi Róma ellen, amelynek pedig Jézus Krisztus lelkiekben legfőbb hatalmat és tekintélyt adott a hierarchia rendjében az összes keresztények felett.”²⁴ Elemi erővel hajtotta ez a beszéd a fiatal Cotoreat az unió megmentő réve felé, hiszen ő magát nem is a második, hanem az első, a régi, az igazi Róma leszármazottjának tudta. És mennyire kötelességének érezhette az unióra törekvést a római utód, ha a szakadárság még a görög népet is végromlásba döntötte. Mennyivel inkább akkor a román népet!

A Maimbourg képviselte hang sem volt eredeti, sem egyéni, a XVII. század második felének széles lendületű, dagályos barokk katolicizmusa jelent meg benne, a török elleni harcok előestjének magabizó mozdulataival. Gyakran találkozhatunk vele a kor vallásos irodalmában, melynek nem utolsó rangú kérdése a nyugati és a keleti egyház újraegyesítése, vagyis a schisma kiküszöbölése. Bár Cotorea kézírata számomra nem volt hozzáférhető, az ismert részletekből arra következtetek, hogy nem annyira fordított, mint inkább kompilált és hogy forrásai közt szerepel Peichich Kristóf *Speculum veritatis*-a is,²⁵ amelynek harmadik kiadása 1730-ban éppen Nagyszombatban jelent meg és így feltétlenül rendelkezésére

²² I. 17–8.

²³ I. k. Előszó XIV. Lajoshoz. Vö.: „...Dieu avoit déterminé la perte de l'Empire des Grecs en punition de leur Schisme.” II. 350.

²⁴ II. 347.

²⁵ *Speculum veritatis inter Orientalem, et Occidentalem Ecclesias refulgens, in quo Separationis Ecclesiae Graecae a Latina brevis habetur recensio*. I. kiadása „lingua ac characteribus Illyricis” jelenti meg ismeretlen helyen és időben, a 2. Velencében 1725-ben latin nyelven. A raguzai származású Peichich (eredetileg *Milli*) a Collegium de Propaganda Fide neveltje volt (*Speculum* 3. kiadása, Ajánlás), mint misszionáriusnak nagy része volt a bolgárok beköltöztetésében a Bánságba, ahol Óbessenyőn plébánosuk is volt. (*Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis, pro anno 1883*. 30.). A románokat éppen az unió keletkezésének idején Erdélyben ismerte meg, amikor 1700-tól 1703-ig Szébenben működött. (Peichich: *Mahometanus dogmatice et catechetice in Lege Christi, Alcorano suffragante, Intructus, per Christophorum Peichich Bulgaram Chiprovatiensem Missionarium Apostolicum, et Cathedralis Ecclesiae Quinque Ecclesiensis Canonicum. Tynnaviae, 1717*. 2.). 1730-ban apostoli misszionárius és csanádi apát, 1750-ben vicarius capitularius, meghalt 1753-ban. (Nilles: *Symbolae*. II. 1602.).

állott az ott tanuló Cotoreának.²⁶ Mind Maimbourg, mind Peichich ismételtelen hivatkoznak a zsidók példájára, akik Istentől elfordulva méltó büntetésben részesültek. A zsidó tanulsággal Cotorea is számol. Peichich közvetlen hangon így fordul a göröghitűek felé szavával: „Elhagyva a zsidókat, hozzátok szól beszédem, legkedvesebb testvéreim a Krisztusban, keleti egyház fiai” és elmondja, hogy a francia és a magyar királyok mindent megtettek felszabadításukért a török iga alól, különösen I. Lipót tünt ki ezen a téren, de fáradozásaiknak nem volt meg a kellő eredménye. Honnan van a leghatalmasabb fejedelmeknek ez a tehetetlensége? A schismától és a görögök makacsságától. A görögök atyáik és saját vétkeik miatt szenvednek és szenvedni is fognak, míg csak bűnbánóan meg nem vallják vétkeiket és újra nem egyesülnek a római egyházzal.²⁷

Egész ismert tevékenysége elvitathatatlanul a korabeli katolikus missziói irodalom adófizetőjeként mutatja be Cotoreát. Maimbourg és Peichich művei és talán még más hasonló szellemű könyvek határozták meg nemcsak az ő, hanem minden bizonnyal Aron és Rednik irodalmi tevékenységének tartalmát is, amelyekben az eredetiségnek még csak nagyon kicsiny szerep juthatott. Az elmondottak alapján joggal tehetjük fel azt is, hogy a *Floarea adevărului* is részben Cotorea forrásaira mutat vissza. Mintáit érdeklődésében Cotorea oly hűen követi, hogy Peichich példájára maga is ír egy művet a törökök hitéről és tanításairól, aminek az ő számára alig lehetett valamilyen közvetlen időszerűsége.²⁸

LÁTTUK, hogy mily nagy hatással volt a katolikus újraegyesítő mozgalom a fiatal Cotoreára és minden bizonnyal hasonló magatartást váltott ki román tanuló- és nemzedéktársaiból is. Rednikről Klein Sámuel értesítéséből tudjuk, hogy kiadatlan és ismeretlen írományai a Cotoreához hasonló kérdésekkel foglalkoztak; írt egy könyvet „a schismaticusok ellen” és egy másikat „a románok

²⁶ Itt-ott szó szerinti egyezések is megfigyelhetők. Gennadius kommentárjainak ismertetésénél a Szentírás terméketlen fügefájának kiszabott 3 eszteni kegyelmi időről szólva *Peichich* ezt írja: „Anno 1451 [Papa Nicolaus] hanc conscripsit epistolam; et Anno 1453 capta est Constantinopolis... Tres inquit, annos exceptabimus, si vos forte a Schismate, et separatione converteritis... si vero non; excindemini, ne terram otiosam, et inutilem reddatis.” És *Cotorea*: „Treî ani, zise, voi aștepta, doară veți înturna, iară de nu, ve viți tăia, ca să nu faceți pământul fără de roadă și deșert. Anul o mie patru sute cinci zeci și unul aciaștă carte o scrie; și anul Domnului o mie patru sute cinci zeci și trei se lua Țarigradul.”

²⁷ *Speculum veritatis*. Venetiis 1725. 222–5. Valószínű, hogy Cotorea használta Peichichnek egy másik könyvét is, amely a *Speculum* nagyszombati kiadásával egybenyomtatva is megjelent: *Concordia Orthodoxorum Patrum Orientalium et Occidentalium... Ex Commentarijs Gennadij Patriarchae Constantinopolitani excerpta...* Tyrnaviae 1730, amely hűen követi Gennadius szövegét. Van ennek egy kolozsvári kiadása a jezsuiták nyomtatásában 1745-ből. Nem lehetetlen az sem, hogy Cotorea ismerte ezt a román misszió elősegítésére készített kiadást is, amelynek bevezetése külön a románokhoz van intézve. (Vö. A. Veress: *Bibliografia română-ungară* I. 211.)

²⁸ Vö. fentebb 25. j. A két cím: *Speculum veritatis* és *Flosculus veritatis* hasonlósága is meggondolkoztató.

egyházának helyzetéről Erdélyben.”²⁹ Hasonló hatások hasonló következményeiről van itt szó. Továbbmenve azt is joggal állíthatjuk, hogy *Cotorea* nézetei nem csak rá, hanem *egész nemzedékére jellemzők*. A csirák nyilván Klein Incétől indultak ki, aki valamennyiüknek neveltetéséről gondoskodott és személyes hatásával is hozzájárult gondolkodásmódjuk kialakulásához. Major és Kallyáni Rómában is hosszabban érintkeztek a nyughatatlan, száműzött püspökkel, s miután hazatérnek, levelezést folytatnak vele, különösen Kallyáni, hozzá írt több meleghangú atyai levelét ismerjük.³⁰ Elképzelhetetlen, hogy római magányában nem tárgyalták volna meg nagy élményüket, a római eredet gondolatát. Levelezik Kleinnel a Rómában sohasem járt Cotorea is.³¹ Klein Ince szellemi örökségét viszik tovább ezek a fiatalok, közülük kerülnek ki sorban az unitus püspökök egészen 1782-ig és adják tovább örökségüket egy még fiatalabb nemzedéknek: Klein Sámuel, Sinkai György és Major Péter nemzedékének. Így jön létre a folytonosság a nagy, magányosan álló Klein Ince és az erdélyi triász gondolatköre közt. Cotorea nem az egyedüli, aki nemzedékének hangját hallatta a román sorskérdésekben. Klein Ince ideológiájának politikai elemeit azonban – Aron vikárius szellemi támogatásával – klasszikus összefoglalásban és az egész unitus klérus nevében Major és Kallyáni viszi át 1748-ban a gyakorlati politikai követelések terére.³²

I. TÓTH ZOLTÁN

²⁹ Iorga (Ist. lit. rom. II. 409.) idézi a bukaresti *Instructia publică* II. évf.-ből.

³⁰ Z. Păclișanu: *Correspondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein 1746–1768*. Buc. 1924.

³¹ Majorral és Kallyánival írt közös levelét 1747 okt. 27-ről ld.: *Foi'a besericésca si scolastica* I. 1888. 265–7.

³² Erd. Kanc. 338.:1748.